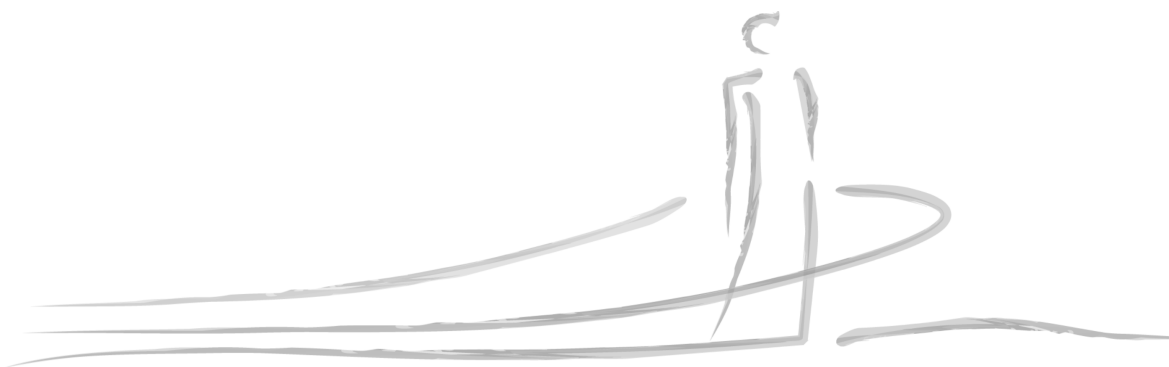

Paweł Kaźmierczak

**Dietrich von Hildebrand
wobec
narodowego socjalizmu**

dyskurs politologiczny
monografie

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”
Wydawnictwo WAM
Kraków 2011

WSTĘP

Niemiecki filozof Dietrich von Hildebrand swój pięcioletni pobyt w Austrii (1933-1938) poświęcił publicznej krytyce narodowego socjalizmu. Większość jego antynazistowskich artykułów powstała w latach 1934-1936. To publicystyczne zaangażowanie było wyrazem jego postawy filozoficznej, wynikało z poczucia etycznego i chrześcijańskiego obowiązku. Sam określił to następująco: „To nie ja wszedłem w politykę, to polityka przyszła do mnie”¹. Jak zauważa Josef Seifert we wstępie do zbiorowego opracowania poświęconego walce Hildebranda z narodowym socjalizmem, bezwarunkowe odrzucenie narodowego socjalizmu przez Hildebranda było ścisłą, logiczną konsekwencją jego personalistycznej i realistycznej postawy filozoficznej².

Sprzeciw Dietricha von Hildebranda wobec narodowego socjalizmu wynikał z dążenia do ratowania wartości kultury chrześcijańskiego Zachodu, dla których to wartości nazizm stanowił śmiertelne zagrożenie. Był to przede wszystkim spór natury filozoficznej, mający jednak bardzo konkretne implikacje w sferze politycznej i pociągający za sobą daleko idące konsekwencje praktyczne dla filozofa, aż do narażenia własnego życia i konieczności kilkakrotnej emigracji włącznie.

---

¹ Cyt. za: M. Kugler, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus. Christlich motivierter Widerstand in der österreichischen Publizistik*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1995, s. 106.

² J. Seifert, *Vorwort*, w: tegoż (red.), *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1998, s. 7.

Motywy podjęcia pracy nad niniejszą książką było przekonanie, że myśl i działalność antynazistowska Dietricha von Hildebranda zasługują na przypomnienie i ponowne przemyślenie. Fakt, że przez reżim narodowosocjalistyczny uważany był za jednego z głównych przeciwników³, świadczy o jego wyjątkowej przenikliwości intelektualnej, jak i o bezkompromisowości moralnej – gotowości do poniesienia najwyższych ofiar w obronie uznawanych prawd i wartości. Za Martinem Kuglerem⁴ należy podkreślić, że Dietrich von Hildebrand sformułował jednoznacznie negatywną diagnozę narodowego socjalizmu już na bardzo wczesnym etapie rozwoju tego ruchu.

Kolejnym argumentem, przemawiającym za podjęciem tematu sporu Hildebranda z nazizmem, był fakt niemal zupełnej nieobecności tej tematyki na polskim rynku wydawniczym. Wprawdzie myślą Hildebranda zajmowało się grono polskich etyków (A. Siemianowski⁵, T. Biesaga⁶, W. Galewicz⁷, J. Gorczyca⁸, J. Galarowicz⁹

---

³ Alice von Hildebrand pisze: „W swoim posiadaniu mam kopię listu oznaczonego «Ścisłe tajne» i datowanego na 30 kwietnia 1937 roku, jaki niemiecki ambasador w Wiedniu Franz von Papen napisał do Hitlera. W swoim liście von Papen nazywa Dietricha von Hildebranda czołowym wrogiem narodowego socjalizmu”. A. von Hildebrand, *Dusza lwa. Biografia Dietricha von Hildebranda (1889-1977)*, Fronda, Apostolicum, Warszawa-Ząbki 2008, s. 336-337. Wersja oryginalna: A. von Hildebrand, *The Soul of a Lion: Dietrich von Hildebrand. A Biography by Alice von Hildebrand*, Ignatius Press, San Francisco 2000, s. 220-223.

⁴ Por. tytuł opracowania M. Kuglera: *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus*, dz. cyt.

⁵ A. Siemianowski, *Dietrich von Hildebrand – fenomenolog i metafizyk moralności*, „Znak” 27 (1975), nr 10 (256), s. 1278-1288.

⁶ T. Biesaga, *Dietricha von Hildebranda epistemologiczno-ontologiczne podstawy etyki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989; tenże, *Spór o normę moralności*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1998.

⁷ W. Galewicz, *U podstaw aksjologii Dietricha von Hildebranda*, „Znak” 37 (1985), nr 4 (365), s. 27-40.

⁸ J. Gorczyca, *Dietricha von Hildebranda koncepcja poznania wartości moralnych*, „Analecta Cracoviensia” 1987, t. 19, s. 427-439; tenże, *Na drogach prawdy. Słów kilka o pewnym aspekcie życia i twórczości Dietricha von Hildebranda*, „Roczniki Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1990, Kraków 1991, s. 85-90; tenże, *Transcendencja w miłości. W kręgu myśli Dietricha von Hildebranda*, w: B. Baran, T. Gadacz, J. Tischner (red.), *Rozum i Słowo. Eseje dialogiczne*, seria „Teksty Filozoficzne”, WF PAT, Kraków 1987, s. 195-201.

⁹ Por. J. Galarowicz, *W drodze do etyki odpowiedzialności*, t. 1: *Fenomenologiczna etyka wartości (Max Scheler – Nicolai Hartmann – Dietrich von Hildebrand)*,

i inni¹⁰), ale jedyną znaną mi książką podejmującą temat antynazystowskiej krucjaty Hildebranda w języku polskim jest tłumaczenie biografii Dietricha von Hildebranda *Dusza lwa* pióra jego drugiej żony Alice von Hildebrand (wydanie angielskie 2000, tłumaczenie polskie 2008)¹¹.

Jan Galarowicz wśród powodów, dla których Dietrich von Hildebrand, mimo swojego znaczącego dorobku, pozostaje myślicielem stosunkowo mało znanym, wymienia następujące:

jednym przeszkadza fakt, że Hildebrand był katolikiem i autorem tekstów religijnych, innym, że nie był tomista; niektórzy mają mu za złe jego krytyczne stanowisko wobec tego, co dzieje się w Kościele posoborowym; dla innych wyrzutem jest jego jednoznaczne i zdecydowane negatywne stanowisko wobec narodowego socjalizmu i komunizmu¹².

Poza wspomnianą biografią najważniejsze źródła oraz opracowania dotyczące politycznej myśli Hildebranda dostępne są w języku niemieckim. Podstawowym materiałem źródłowym są artykuły Dietricha von Hildebranda zamieszczone w czasopiśmie „Der christliche Ständestaat” (dalej: CS). Główne artykuły opublikowane przez Hildebranda w prowadzonym przez niego antynazystowskim czasopiśmie „Der christliche Ständestaat” zostały zebrane w książce: Dietrich von Hildebrand, *Memoiren und Aufsätze gegen den Nationalsozialismus 1933-1938* opracowanej przez Ernsta Wenischa we współpracy z Alice von Hildebrand i Rudolfem Ebnetem¹³. Obok wyboru artykułów zbiór ten zawiera obszerne fragmenty pamiętników filozofa, wybrane przez jego żonę z liczącego ponad 5000 stron rękopisu, oraz komentarze i wspomnienia świadków. W czasie gdy pisałem tę książkę, fundacja Hildebrand Legacy Project z USA przygotowywała tłumaczenie *Memoiren und Aufsätze* na język angielski. Do ważniejszych publikacji Hildebranda związanych z tematem

---

Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1997, Część trzecia: *Dietrich von Hildebrand*, s. 223-332.

¹⁰ Por. np. J. Bremer, *Dietricha von Hildebranda koncepcja miłości chrześcijańskiej*, „Collectanea Theologica” 1989, nr 59, s. 20-38.

¹¹ A. von Hildebrand, *Dusza lwa*, dz. cyt.

¹² Tamże, s. 331-332.

¹³ D. von Hildebrand, *Memoiren und Aufsätze gegen den Nationalsozialismus 1933-1938*. Mit Alice von Hildebrand und Rudolf Ebnet herausgegeben von Ernst Wenisch, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1994.

pracy należą również: traktat z filozofii społecznej *Metaphysik der Gemeinschaft*¹⁴ oraz biografia kanclerza Dollfussa, zatytułowana *Engelbert Dollfuss. Ein katolischer Staatsman*¹⁵, w której Dietrich von Hildebrand zawarł entuzjastyczną ocenę dokonań kanclerza w kontekście panującej wówczas sytuacji politycznej. Kilka dodatkowych artykułów Hildebranda zamieścił Josef Seifert w zbiorowym opracowaniu *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus* (1998), zawierającym oprócz tego analizy pióra Ernsta Wenischa, Paula Stöckleina i Josefa Seiferta¹⁶. Istotny jest również, wydany w 1955 roku, zbiór rozpraw i wykładów Hildebranda zatytułowany *Die Menschheit am Scheideweg*, zawierający między innymi przedruki artykułów i wykładów z lat trzydziestych XX wieku¹⁷.

Rudolf Ebneith opierając się na olbrzymim materiale źródłowym, opracował monumentalną monografię czasopisma „Der christliche Ständestaat” zatytułowaną *Die Österreichische Wochenschrift „Der christliche Ständestaat”: deutsche Emigration in Österreich 1933-1938*¹⁸. Nie miał on jeszcze dostępu do wspomnień udostępnionych w *Memoiren und Aufsätze* (1994), ale jego ustalenia w większości przypadków znajdują potwierdzenie w tym zbiorze. Jednym z nowszych opracowań, dotyczących głównie Dietricha von Hildebranda, jest praca Martina Kuglera, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus. Christlich motivierter Widerstand in der österreichischen Publizistik*¹⁹ (Peter Lang, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1995).

Bardzo wysoko ceni Dietricha von Hildebranda obecny papież Benedykt XVI. We wstępie do biografii Hildebranda ówczesny kardynał Joseph Ratzinger napisał:

---

¹⁴ D. von Hildebrand, *Metaphysik der Gemeinschaft. Untersuchungen über Wesen und Wert der Gemeinschaft*, Verlag Josef Habel, Regensburg 1975.

¹⁵ D. von Hildebrand, *Engelbert Dollfuss. Ein katholischer Staatsmann*, Anton Pustet, Salzburg 1934. Przedruk w: „Civitas. Zeitschrift für das christliche Gemeinwesen” 2009, Sonderheft 3 „Austriam instaurare in Christo”.

¹⁶ J. Seifert (red.), *Dietrich von Hildebrands Kampf gegen den Nationalsozialismus*, dz. cyt.

¹⁷ D. von Hildebrand, *Menschheit am Scheideweg*, Habel, Regensburg 1955.

¹⁸ R. Ebneith, *Die Österreichische Wochenschrift „Der Christliche Ständestaat”. Deutsche Emigration in Österreich 1933-1938*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1976.

¹⁹ M. Kugler, *Die frühe Diagnose des Nationalsozialismus*, dz. cyt.

Dietrich von Hildebrand był człowiekiem wyjątkowym pod wieloma względami. Jego liczne pisma poświęcone filozofii chrześcijańskiej, teologii duchowości i obronie nauczania Kościoła sytuują go w gronie wielkich myślicieli dwudziestego wieku. Stanowczy zaś i zdecydowany sprzeciw wobec totalitaryzmu, czy to w formie narodowego socjalizmu, czy marksizmu-leninizmu – przekonanie, za które w ciągu swojego życia zapłacił ogromną cenę, odzwierciedla pełną klarowność jego wizji moralnej i gotowość cierpienia za to, co uważał za prawdę. (...) osobiście jestem przekonany, że gdy kiedyś w przyszłości zostanie napisana intelektualna historia Kościoła katolickiego dwudziestego wieku, Dietrich von Hildebrand będzie uznany za jedną z najwybitniejszych postaci naszych czasów²⁰.

Badania nad antynazistowską spuścizną Hildebranda wpisują się w moje zainteresowania historią katolickiej myśli społecznej. Filozoficznie ugruntowana publicystyka niemieckiego myśliciela stanowiła próbę aplikacji doktryny Kościoła do konkretnej sytuacji społeczno-politycznej Austrii lat trzydziestych XX wieku. Koncepcje Hildebranda były zakorzenione w austriackiej i niemieckiej tradycji katolickiej myśli społecznej, z której czerpał, a zarazem polemizował z jej nacjonalistycznymi i kolektywistycznymi nurtami. Jako niemiecki emigrant w Austrii Hildebrand musiał się zmierzyć z nieprzychylnym stanowiskiem konkurencyjnych publicystów katolickich.

Monachijski filozof znalazł jednak wspólny język z austriackim kanclerzem Engelbertem Dollfussem, ponieważ polityk ten rozumiał zagrożenie ze strony narodowego socjalizmu, a zarazem dążył do dosłownego wcielania w życie państwa zasad encykliki *Quadragesimo anno*. Kanclerz zaaprobował i wsparł finansowo projekt czasopisma „Der christliche Ständestaat”, które Dietrich von Hildebrand zainicjował i prowadził wraz z Klausem Dohrnem.

Przedmiotem debaty historyków pozostaje słuszność autorytarnej polityki Dollfussa, tworzącego urząd określany, w zależności od przyjętej perspektywy interpretacyjnej, chrześcijańskim państwem korporacyjnym bądź austrofaszysmem. Polityka Dollfussa była kontynuowana przez jego następcę, Kurta Schuschnigga. Stosunek do rządów Dollfussa-Schuschnigga do tej pory wyznacza linię podziału w życiu politycznym Austrii. Podstawowy spór dotyczy kwestii, czy Dollfuss poprzez demontaż demokratycznego

²⁰ J. Ratzinger, *Przedmowa*, w: A. von Hildebrand, *Dusza lwa*, dz. cyt., s. 7-8, 11.

parlamentaryzmu uchronił Austrię, przynajmniej na kilka lat, przed wchłonięciem przez hitlerowską Trzecią Rzeszę, hamując infiltrację nazistowską i komunistyczną, czy też, przeciwnie, pozbawiając głosu socjaldemokratyczną opozycję, utrudnił identyfikację narodu austriackiego z własnym rządem i tym samym uczynił Austrię łatwiejszym łupem dla Hitlera. Z natury podjętego tematu wynika zatem konieczność odniesienia się do dyskusji historyków na temat ustroju autorytarnego w Austrii w latach 1933-1938.

Literatura dotycząca historii Austrii w latach 1933-1938 jest obfita, niekoniecznie jednak łatwa w interpretacji. Bezpośrednio po śmierci kanclerza Dollfussa większość opracowań na jego temat miała charakter hagiograficzny. Publikacje krytyczne wobec jego rządów zaczęły się ukazywać w czasie II wojny światowej. Książki powstające w czasach powojennej okupacji Austrii (1945-1955) cechowała swego rodzaju poprawność polityczna w podejściu do historii najnowszej, tzw. *Koalitionsgeschichtsschreibung* – starano się nie podważać kruche go kompromisu, osiągniętego między głównymi siłami politycznymi. W latach osiemdziesiątych XX wieku nastąpił ponowny wzrost zainteresowania okresem rządów Dollfussa i Schuschnigga, literatura jest jednak wyraźnie naznaczona afiliacją autorów do danego obozu ideologiczno-politycznego. Dopiero nowsze opracowania dają bardziej wyważony i zniuansowany obraz sytuacji.

Niezwykle bogatej bibliografii doczekał się niemiecki narodowy socjalizm. Jedną z dyskusyjnych kwestii dotyczy relacji pomiędzy narodowym socjalizmem a faszyzmem – czy były to systemy zasadniczo odmienne, czy też narodowy socjalizm był tylko jedną z odmian faszyzmu. Do kwestii tej musimy się odnieść, wzięwszy pod uwagę fakt, że Hildebrand, bezwarunkowo piętnując narodowy socjalizm, do faszyzmu odnosił się z dużą dozą aprobaty.

Kolejnym punktem spornym jest pytanie, czy narodowy socjalizm był zjawiskiem wyjątkowym i niepowtarzalnym w skali historycznej (innymi słowy, czy Niemcy miały własną *Sonderweg*), czy też można zestawiać nazizm z komunizmem, podciągając je pod wspólny mianownik totalitaryzmu. Także w tej dyskusji Hildebrand zabrał głos – z perspektywy wczesnego etapu rozwoju reżimu narodowosocjalistycznego – zestawiając ze sobą na jednym poziomie obydwie dwudziestowieczne reżimy totalitarne.

W tym kontekście dotykamy także problemu relacji sowieckiego komunizmu do austriackiej odmiany marksizmu – austromarksizmu.

Powstaje pytanie, czy potępienie, niewątpliwie słuszne, zbrodniczego systemu sowieckiego przez Hildebranda przekreślało możliwość jakiegokolwiek współpracy rządzących polityków chrześcijańsko-społecznych z socjaldemokratami. Przypomnijmy, że socjaliści właśnie represjom, wprowadzonym przez konserwatywno-katolicki rząd, przypisywali utratę identyfikacji ludności austriackiej ze swoim państwem i brak oporu przed włączeniem Austrii do hitlerowskich Niemiec.

Tak zarysowana problematyka badawcza otwiera pasjonującą perspektywę poznawczą. Mimo istnienia olbrzymiej literatury przedmiotu tematyka dwudziestowiecznego totalitaryzmu daleka jest od wyczerpania i definitywnych rozstrzygnięć.

Projekt badawczy, którego rezultatem jest niniejsze opracowanie, mogłem zrealizować dzięki rocznemu stypendium naukowemu w International Academy of Philosophy w Liechtensteinie, finansowanemu przez Fundusz Stypendialny i Szkoleniowy, który operuje środkami Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. International Academy of Philosophy, kierowana przez prof. Josefa Seiferta, osobistego ucznia i przyjaciela Dietricha von Hildebranda, kontynuuje tradycję filozofii personalistycznej i realistycznej fenomenologii. Uczelnia posiada bogaty księgozbiór filozoficzny oraz archiwum, zawierające m.in. kopię tzw. *Nachlass*, czyli całej spuścizny Hildebranda, częściowo również w postaci niepublikowanych maszynopisów oraz rękopisów.

Także bliskość innych bibliotek w Liechtensteinie (Liechtensteinische Landesbibliothek), Austrii (Landesbibliothek Bregenz, Universitäts- und Landesbibliothek Innsbruck), Niemczech (Bayerische Staatsbibliothek München) i Szwajcarii (Zentralbibliothek Zurich, Universitätsbibliothek Basel, Bibliothèque Cantonale et Universitaire – Lausanne) – wraz z możliwością korzystania z serwisu wypożyczania międzybibliotecznego – sprzyjała zapoznawaniu się z bogatą literaturą przedmiotu. Korzystałem również ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, w tym z Czytelni Europeistycznej, w skład której wchodzi Biblioteka Austriacka, oraz z Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie.

Cenną pomocą w przygotowaniu niniejszej pracy były konsultacje z prof. Josefem Seifertem, rektorem International Academy of Philosophy, oraz z prof. Włodzimierzem Bernackim, dyrektorem

Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także seminaria moderowane przez dr. Cheikha Gueye w Liechtensteinie. Prof. John Henry Crosby, założyciel i dyrektor Dietrich von Hildebrand Legacy Project w USA, udostępnił mi niepublikowane angielskie tłumaczenia antynazistowskich esejów Dietricha von Hildebranda. Za pomoc logistyczną i organizacyjną podczas pobytu na stypendium dziękuję mgr Doris Hager-Hämmerle.

Za umożliwienie realizacji projektu dziękuję byłemu dziekanowi Wydziału Pedagogicznego „Ignatianum”, ks. prof. Zbigniewowi Markowi SJ, obecnemu dziekanowi, ks. dr. Witowi Pasierbkowi SJ, oraz prorektorowi „Ignatianum”, ks. dr. Grzegorzowi Łuszczakowi SJ.

Na koniec wyrażam wdzięczność mojej żonie Bogusi oraz dzieciom, Dominikowi i Tosi, którzy udali się wraz ze mną na roczną emigrację.